

DEIMANTĖ DEMENTAVIČIŪTĖ-STANKUVIENĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

DIASPORINĖ TAPATYBĖ ŠIUOLAIKINIAME LIETUVOS TEATRE

Diasporic Identity
in Contemporary Lithuanian Theatre

SUMMARY

The article analyses diasporal identity in the contemporary Lithuanian theatre through the performance "Expulsion" directed by Oskaras Koršunovas. The performance is the most comprehensive analysis of portraits of emigrants from Lithuania. Hermeneutic and psychoanalytic approaches analyze the post-Soviet identity of the main character in the performance whose name is Ben in post-colonial discourse. A theory of post-colonialism reveals a hybrid identity accompanied by ambivalence and mimicry. East-West turn into an essential dichotomy in the performance. It defines the postcolonial and colonial state experienced at the same time in emigration by the main character. Diasporal identity develops through re-experiencing stages of human development unable to get rid of infantilism which accompanies excessive self-analysis, narcissism and aggression.

SANTRAUKA

Straipsnyje analizuojama diasporinė tapatybė šiuolaikiniame Lietuvos teatre. Pasitelkiamas Oskaro Koršunovo spektaklis „Išvaymas“ kaip išsamiausiai emigrantų iš Lietuvos portretus tyrinėjantis spektaklis. Taikant hermeneutinį ir psichoanalitinį metodus, analizuojamas pagrindinio spektaklio herojaus emigranto Beno posovietinis identitetas postkolonijiniame disкурse. Nacionalinio identiteto formavimasi posovietinėje erdvėje leidžianti paaiškinti postkolonializmo teorija atskleidžia ambivalentiškumo ir mimikrijos permelktą hibridišką tapatybę. Rytai–Vakarai spektaklyje tampa esmine dichotomija, nusakančia pagrindinio veikėjo tuo pat metu emigracijoje patiriamą ir postkolonijinį, ir kolonijinį būvį. Diasporinė tapatybė kuriama iš naujo išgyvenant žmogaus raidos etapus, nepajėgiant išsivaduoti iš infantilumo, būdingo drauge su perdėta savianalize, narcisizmu ir agresyvumu.

RAKTAŽODŽIAI: posovietinis teatras, postkolonializmas, diasporinė tapatybė, nacionalinis herojus.

KEY WORDS: post-soviet theatre, postcolonialism, diasporic identity, national hero.

IVADAS

Kiekvienai tautai nacionaliniai herojai, formuojantys tautos tapatybę ir tampa pavyzdžiais kiekvienam piliečiui, yra be galo svarbūs. Realybę reflektuojančiame teatre it veidrodyje atsispindi tam tikro laikotarpio politinės, socialinės ir kultūrinės problemos. Pažvelgus į Lietuvą pastatytus spektaklius sovietmečiu, atgavus nepriklausomybę ir šią dieną, būtų galima išvelgti sceninio herojaus, o kartu ir lietuviškos tapatybės kaitą. Galima išvelgti ir tai, kada ir kokie herojai mums buvo aktualūs, kaip apskritai tam tikru laiku buvo vertinamas herojaus archetipas. Kalbant apie nacionalinius herojus, mintyje turimos ne tik konkrečios istorinės asmenybės, bet tie pagrindiniai spektaklių herojai, paprasti žmonės, per kuriuos apmąstoma šiuolaikinio lietuvių tapatybė. Nors tema ir aktuali, iki šiol nėra atliktos sceninio herojaus kaitos posovietinėje Lietuvoje mokslinės studijos. Šiame straipsnyje siekiama pažvelgti į šių dienų Lietuvos teatro sceną, kurioje regima itin šiandien aktualios emigracijos temos refleksija. O. Koršunovo spektaklyje „Išvaymas“ (2011, Lietuvos nacionalinis dramos teatras) išsamiausiai analizuojami emigrantų iš Lietuvos portretai. Tyrinėjant diasporinę pagrindinio spektaklio herojaus tapatybę, pasitelkiami hermeneutiniai ir psichoanalitiniai metodai.

Analizuojant nacionalinio herojaus archetipo kaitą, svarbi yra ir postkolonializmo teorija, leidžianti kalbėti apie nacionalinio identiteto formavimąsi posovietinėje erdvėje. Postkolonializmo terminas pirmiausia vartojamas siekiant

apibūdinti Trečiojo pasaulio šalių būklę. Ši teorija tinkama kalbant tiek apie postkolonijines Afrikos ir Azijos valstybes, tiek apie posovietines Rytų Europos valstybes. Terminas „postkolonijinis“ vartojamas kalbant apie visą nuo kolonizacijos momento iki šiandienos imperinio proceso paveiktą kultūrą. Postkolonijinėms valstybėms būdinga tai, kad jose akcentuojama kolonizacijos patirtis, savęs įtvirtinimas akcentuojant įtampą imperinės valdžios atžvilgiu ir pabrėžiant jų skirtingumą palyginti su imperiniu centru¹. Sovietinis metropolis suvokiamas kaip ne toks civilizuotas nei Europos kultūra.

Posovietinėje Lietuvoje aptinkami postkolonijinei visuomenei būdingi bruožai: skausmingas santykis su praeitimi, aukos sindromas, ambivalentiškas santykis su Vakariais, kai neapykanta susipina su imitavimu, postkolonijinio subjekto tapatybė yra hibridiška, nepastovi, juntamas pernelyg didelis domėjimasis savimi. Tiek kolonijinį, tiek postkolonijinį subjektą galima apibūdinti remiantis binarinėmis opozicijomis, kurių pamatinė yra kolonizatoriaus ir kolonizuotojo priešstata. Visais diskursais Vakariai dominuoja kaip žavėjimosi arba neapykantos objektas, kaip grėsmė ir kartu galimybė, kaip prieštaringas identifikacijos objektas. Postkolonializmo sąvoka yra ambivalentiška: ji žymi priešinimąsi kolonijiniams procesams, bet kartu ir patį kolonijumą. Postkolonijinė kritika efektyviausia tuomet, kai veikia kaip gyvosios atminties, savosios istorijos ir tapatybės permąstymo priemonė².

DIASPORINĖ TAPATYBĖ OSKARO KORŠUNOVO SPEKTAKLYJE „IŠVARYMAS“

Diaspora – savanoriškas ar prievartinis žmonių išvykimas iš tėvynės į naujus regionus – svarbiausias kolonizacijos istorinis faktas³. Išvykimas savu noru – emigracija – yra viena svarbiausių posovietinės Lietuvos problemų. Ypač daug keliaujama į Anglijos sostinę Londoną, tad XXI a. dar vadinamas išvykimo į Londoną amžiumi. Apie tai kalbama ir O. Koršunovo spektaklyje „Išvarymas“, pastatytame pagal Mariaus Ivaškevičiaus pjesę tokiu pat pavadinimu. Pjesė rašyta remiantis dramaturgo surinktais ir dokumentuotais Londono emigrantų iš Lietuvos pasakojimais, šitaip siekiant tarp teatro ir realybės dėti lygybės ženklą.

Pagrindinis spektaklio herojus – emigrantas Benas Ivanovas, išvykęs su kitais lietuviais į Londoną. Veikėją įkūnija du aktoriai – Ainis Storpirstis (jaunasis Benas) ir Vytautas Anužis (Benas po dvylikos metų). Čia jo laukia be galo sunki kelionė naujos tapatybės link. Jis, kaip ir daugelis kitų veikėjų, turi ne vieną vardą, įgyjamą vis nauju gyvenimo svetur tarpiniu: Benas, Bošas, Marekas, Bobis, Robertas. Tai patvirtina jo diasporinės tapatybės hibridiškumą. Benas Londone netenka lietuviškos / rytietiškos tapatybės ir susikuria naują imituodamas anglus. Kolonialistiniame diskurse kolonizatorius siekia, kad kolonizuotasis mėgdžiotų jį. Benas tai daro pats savo laisva valia arba verčiamas aplinkybių, nes tiesioginio kolonizatoriaus čia nėra, į svetimą šalį jis atvyksta niekieno neverčiamas. Tačiau jis tampa tik „daliniu“ anglu, „beveik tokiu pat, bet ne tokiu pačiu“. Kolonizuoto sub-

jekto tapatybė gali būti tik iš dalies tokia pat kaip kolonijinio objekto, taip sukuriant netobulą, netikrą kopiją. H. K. Bhabha tokiam procesui nusakyti vartoja J. Lacano psichoanalizėje vartotą mimikrijos sąvoką, nusakančią individo supanašėjimą su aplinkos objektais, apsimetinėjimą kitu. Mimikrija yra dvigubos artikuliacijos ženklas, ji yra sudėtinga reformavimo, reguliavimo ir drausminimo strategija, taip pat ji yra to, kas nepriimtina, ženklas⁴. Benas, būdamas rytų europiečiu, patyrusiu sovietinį režimą, yra beveik europietis, bet ne visiškai. Tai kaip metaforą galima atrasti ir jo tautybėje, kaip pats save įvardija, jis yra maišytas – pusiau rusas, pusiau lietuvis. Tad jo tapatybė iš principo niekur nėra „gryna“, jis visur yra mimikriškas subjektas. Ir Lietuvoje, ir Anglijoje. Bet jei tai, kad jis yra pusiau rusas, pusiau lietuvis, suprasime tiesiogiai, jis Vakarų piliečiu tampa trimis etapais: gyvendamas Lietuvoje apskritai, gyvendamas posovietinėje Lietuvoje ir gyvendamas Anglijoje.

Spektaklį sudaro trys dalys – trys pagrindinio spektaklio veikėjo diasporinės tapatybės raidos etapai: savęs ir netiesioginio kolonizatoriaus stebėjimas atrandant panašumų ir skirtumų, dalinė integracija (mėgdžiojimas) ir tapsmas visateisiu piliečiu (susitapatinimas). Pirmoje dalyje Benas atvyksta į Londoną, kur yra apgaunamas. Atvežę lietuviai ne tik palieka jį be darbo, bet ir pavagia asmens dokumentus. Benas, dar vadinamas „obuoliu“, valkatauja, badauja, tačiau po truputį adaptuojasi naujoje

aplinkoje. Dar važiuodamas autobusu į Londoną, Benas jaučiasi labai puikiai, nes žino, kas esąs, – Benas Ivanovas, slaptasis policijos agentas, vienas perspektyviausių policijos akademijos absolventų, vykdamas slaptą misiją prieš mafiją, liūtžmogis, infiltruotasis, kaip pats sako. Infiltracija medicinoje reiškia kenksmingų medžiagų įsiskverbimą į organą ar audinį, tad dar kitaip Beną būtų galima pavadinti įsiskverbėliu. Jo lietuviška tapatybė, išvykstant iš tėvynės, susikurta pagal kino herojų modelį: jis vaizduojasi esąs visus priešus įveikiantis kovinių filmų (daugiausia sukurtų Vakaruose) herojus. Beveik jau atlikęs žygdarbį slaptasis agentas. Niekas nė neįtaria, kas jis toks, kad jis toks ypatingas. Dar vienas Beno pranašumas – fizinė jėga. Spektaklį pradėjęs ir visą laiką scenoje esantis vyresnis Benas savo išvaizdą apibūdina taip: „kietas, įtemptas veidas, smakras – plėšrus, šiek tiek atkištas, o žvilgsnis įtrauktas į vidų, kaip paslėptas, prigesintas.“⁵ Benas jaučiasi viršesnis už kitus tautiečius, kitoks nei kiti, sutikti ir svetimoj šaly, tai pats pabrėžia ne vieną sykį. Jis save laiko žmogumi, o visus kitus aplink – žvėrimis. Jis nori būti mitiniu herojumi, nešančiu tiesą ir šviesą kitiems. Savęs sureikšminimas, fizinis ir psichologinis pranašumas – tai dar vienas bruožų, būdingų (post)kolonistiniam subjektui.

B. Ashcroftas teigia, kad (post)kolonijinis subjektas yra visiškai autonominis, jis naudoja savęs formavimo ir savęs pateikimo strategijas, kartais nepaprastai subtilias, dėl kurių jis gali priešintis valdžiai net tada, kai tas pasipriešinimas nėra nukreiptas į jokią organizuotą po-

litinę programą⁶. Pats kuriantis savąją tapatybę (post)kolonijinis subjektas save suvokia per santykį su *Kitu*. Tačiau, anot G. Ch. Spivak, imperinės kultūros tapatybė taip pat yra neatsiejama nuo kolonizuotųjų kitoniškumo, imperinis diskursas kuria „kitus“: pavertimo kitu procesas atspindi skirtingus būdus, kuriais kolonijinis diskursas kuria savo subjektus, kolonizuojantis Kitas sukuriama tuo pačiu metu kaip ir jo kolonizuoti „kiti“⁷. Kitoniškumą Benas suvokia ir kaip tam tikrą išorinį skirtingumą, ir kaip skirtumą, slypintį metafizinėje esybėje. Benas siekia pritaipyti prie naujojo vakarietiško pasaulio, suprasti jo taisykles lygindamas save su Jais ir suvokdamas, kad sunkiausia yra transformuoti savo vidų. Jis susiduria su esminiu išbandymu: norėdamas tapti visaverčiu Vakarų piliečiu, jis turi užmiršti ankstesnę savo tapatybę, kurią Benas apibendrina ją įvardydamas Čingischano palikuoniu. Čingischanas atstovauja Rytams, jis yra supriešinamas su Kristumi – Vakarų simboliu. V. Anužio Benas spektaklio pradžioje save įvardija tiesiog Rytais. Čingischanas pasižymi žiaurumu, tai akcentuojama ir Beno charakteryje – jis stengiasi įveikti savo prigimtį, siejamą su žiaurumu ir pykčiu.

Rytų–Vakarų priešprieša spektaklyje tampa esmine dichotomija, nusakančia Beno (post)kolonijinį būvį. Analizuodamas prieštarą tarp Vakarų ir Rytų, E. W. Saidas teigia, jog postkolonijinės visuomenės savo identitetą suvokia kaip skirtumą, ypač siejant su metropoliu, centru⁸. Poskolonijiniame diskurse centras laikomas viršesniu už periferiją. Beno istorijoje centru tampa Londono centras,

periferija – Londono priemiestis. Pirmoje dalyje Benas išleidžiamas ketvirtoje miesto zonoje, rytiniame Londone, jis keliauja pėsčiomis į miesto centrą, nori pamatyti Didįjį Beną, svarbiausią jam Londono simbolį. Tačiau Londone Benas daug kuo nusivilia, jaučiasi apgautas, iš pradžių jis net netiki, kad apskritai atvyko į šį miestą: „ilgai visur jo ieškojo – kanalizacijos dangčiuose, iškabose, net šiukšlėse...“⁹ Pasirodo, kad daug kas buvo jo paties išgalvota, kad per daug jo įtikėta šios valstybės kuriamu įvaizdžiu, nacionaliniu mitu. H. Bhabha tautos sąvoką nusako kaip nenatūralią esybę: tauta iškyla kaip galinga istorinė mintis Vakaruose, nes tautos samprata yra kilusi būtent iš politinės minties ir literatūrinės kalbos tradicijų¹⁰. Arba, kaip pažymi E. Renanas, nacionalinių vertybių mitas yra pasitelkiamas siekiant įteisinti kurią nors vieną dominuojančią visuomenės grupę, bet ir konstruojant tautos kaip šalies idėją, kurioje visos šalies jėgos būdai yra įtraukti ir įteisinti kaip „natūralios“ vienalytės nacionalinės istorijos ir kultūros išraiškos¹¹. Nacionalizmo idėjos atsiradimas yra susijęs su XIX a. antros pusės imperikalizmu, kuriame tauta buvo matoma kaip didesnio darinio centras. XX a. nacionalizmas buvo stipri politinė jėga, taip pat svarbus aspektas globaliame kapitalizme. Nacionaliniai mitai buvo kuriami tam, kad būtų galima efektyviau kontroliuoti ir diskriminuoti mažumų grupes (post)kolonijinėse šalyse. Tai regi ir Benas, būdamas XXI a. imigrantu.

Spektaklio scenoje esančiame dideliame video ekrane šmėkšteli nacionaliniai Londono, o kartu ir visos Anglijos simboliai: futbolas, Didysis Benas, Fredis

Merkuris. Benas savo priešus įvardija įvardžiu Jie, kurie yra įsikūrę miesto centre ir „gamina“ tuos nacionalinius mitus tam, kad pritrauktų begalę turistų ir kad taptų galingi. Į Londoną Benas atvažiuoja sekti mafijos klano, kurio vienas narių lietuvis Vandalas (aktorius Marius Repšys) važiuoja drauge. Tačiau staiga visiems apgautiems pasklidus po svetimą miestą, Benas nebetenka konkretaus priešų, su kuriuo galėtų kovoti. Ir čia Benui šia mafijos gauja tampa nekonkretūs Jie. Galima tik spėti, kad turimi mintyje angalai. Londono centre yra susitelkęs pats tautos mafijos branduolys, širdis. Ir Benas, slaptasis agentas, turi veikti slapta, pirmiausia mimikriškai, užmiršdamas savo rytietišką tapatybę, vėliau infiltruodamasis demaskuoti priešą.

Centre herojui itin sunku įsitvirtinti, jis, apgautasis, neturėdamas nei namų, nei pinigų, apsigyvena kartoninėse dėžėse su valkataujančiais lenkais po Vaterlo tiltu. Norėdamas būti panašus į Juos, jis tarytum turi gimti iš naujo. Pirmiausia jo lietuvišką tapatybę – fizinę jėgą, kinematografinis herojiškumas, karštakošiškumas, rusiški keiksmažodžiai – sugriauna Vandalas žodžiai: „Padariau, ką man liepė. Liepė išvežti – išvežiau. Pakišo tave, ruskeli. O mūsų geriau pamokėjo ir liepė patraukti iš kelio.“¹² Benas, sužinojęs, kad jį Vandalas turėjęs patraukti iš kelio, kitaip tariant, nužudyti, jaučiasi susprogdintas iš vidaus, išfiltruotas, atskleistas, išmestas. Jis jau nebe filmų herojus, policijos agentas, jis tampa antiherojiškas. Tad Benas yra priverstas savo tapatybę susikurti iš naujo. Kultūrinė tapatybė visuomet susiformuoja prieštaravimų kupinoje erd-

vėje, kurią H. Bhabha įvardija „trečiaja erdve“: šioje erdvėje arba, kitaip tariant, erdvėje „tarp“ sukuriama nauja subjekto tapatybė, susijusi su keliomis kultūrinėmis erdvėmis¹³. Benas tampa hibridišku tarpininku tarp dviejų kultūrų – savo gimtosios ir naujosios.

Beno tapsmo Vakarų piliečiu procesas labai panašus į žmogaus gimimą. Bejėgišką Beno susmukimą griaujamame name ir būseną, kai jis neturi nei minčių, nei krypties – jaučiasi tuščiaviduriu, galima interpretuoti jo, kaip vaisiaus, užsimezgimą motinos (Anglijos) iščiose, kurias spektaklyje simbolizuoja metalinė apvali konstrukcija. Kitas etapas – gimimas. Benas, po tiltu sutikęs lenkus valkatas, apsimeta lenku tam, kad galėtų išgyventi, įgyja Bošo vardą, nes miega kartoninėje šaldytuvo „Bosch“ dėžėje. Čia jį miegantį prikuša anglas, taip stipriai, kad jis tik per stebuklą lieka gyvas. Sumuštas, it susirietęs į embrioną, kruvinas jis guli tris dienas ir regi jį mušsiojo veidą – ramų ir giedrą. Anglui jis duoda Ramiaveidžio vardą. Įsimena ir fizinius jo duomenis: jaunas džentelmenas, baltas, gerai nusiteikęs, avi gerais odiniais batais. Ramus veidas tampa vienu pirmųjų Vakarų identiteto bruožų, kontrastuojančių su Rytų piliečiams būdingu karštakošiškumu ir keiksmazodžių vartojimu, kurių spektaklyje netrūksta. Beno santykis su Ramiaveidžiu yra ambivalentiškas: šis tampa lyg tėvu, nes nors Benas ir jaučia begalinį troškimą atkeršyti angliui, būtent vedamas šio tikslo jis išgyvena, taip pat tampa ir visaverčiu Anglijos piliečiu. Iš pradžių priešas, vėliau anglas tampa savas.

Atgavęs sąmonę po stipraus sumušimo (gimimo) Benas atsitiktinai sutinka

drauge į Londoną važiuosį lietuvi Edį (aktorius Martynas Nedzinskas), kuris jį priglaudžia savo darbo ir kartu gyvenamojoje vietoje, kariniame laive. Šio dugne, variklių skyriuje, Benas praleidžia savaitę, kur miega sūpuojamas, it naujagimis lopšyje. Atgavęs fizines jėgas, jis leidžiasi tolyn ieškoti priešo. Kitame etape jis išgyvena tarytum paauglystę, kai sutinka anarchistus rusę ir latvi, užimančius negyvenamus pastatus. Benas irgi tampa panašus į juos pritardamas anarchistinei ideologijai: klauso roko, nedirba, nemoka mokesčių, nes tik priešams būdinga dirbti valstybei ir klausytis popmuzikos. Rusė Olga – pirma mergina, su kuria Benas artimai bendravo atvykęs į Londoną. Kita mergina, su kuria jis bando išgyventi „pirmojo bučinio“ momentą, – kartu į Londoną važiuosį lietuvi Eglė (aktorė Monika Vaičiulytė). Jiedu patiria aistros skonį, tačiau kitą rytą Eglė atstumia Beną. Šį jos poelgį Benas išgyvena itin skaudžiai. Kitose dalyse Benas veda, susilaukia sūnaus, tačiau netampa visiškai subrendusia asmenybe. Postkolonijiniam identitetui būdingas vaikiškumas atsispindi ir Beno portrete.

Benas nori tapti anglu ne tik išore – ramaus, balto veido, bet ir vidumi, tad į savo vidų įsileidžia anglų muzikantą Fredį Merkurį. Jis tampa geriausiu nematomu draugu. Klausydamasis jo muzikos įsivaizduoja, kaip jiedu drauge atkeršija Ramiaveidžiui. Tačiau vėlgi Benas patiria skaudų apmaudą sužinojęs apie lytinę dainininko orientaciją. Dar sykį jis jaučiasi apgautas, kai antroje spektaklio dalyje paaiškėja ir tai, kad Fredis yra indas, anot Beno, „babajus“. Benas įsileidžia dainininką į savo sielą, norėdamas pats toks tapti, kopijuoja jo balso tembrą, veido

išraišką, nes mano, kad jis yra tikras anglas. Kita vertus, šis faktas Fredį kartu ir išaukština Beno akyse – jis tampa pavyzdžiu to, kaip galima „ištirpti“ čia, tapti tokiems, kaip Jie. A. Storpirščio herojus antro veiksmo pradžioje išoriškai atrodo labai panašus į vaizdo įrašė rodomą Fredį – jis mūvi baltas kelnės, dainuoja imituodamas sceninius atlikėjo judesius.

Tačiau Benas, kitaip nei Fredis, dar vilki ir marškinėlius su Jungtinės Karalystės atvaizdu. Taip keliamas klausimas: kokia įvairovė slypi čia ir ar tikrai grynakraujai anglai garsina savo šalį? Fredžio dėka Benas išsiugdo dar vieną Vakarų piliečio savybę – toleranciją. Nors ir priešinasi savo vidumi, jis priima Fredį tokį, koks jis yra, – gėjų „babaju“.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-colonial Literatures*. Ed. B. Ashcroft, G. Griffiths, H. Tiffin. 2 en ed. London-New York: Routledge, 1989, p. 2.
- ² Paulius Subačius, *Postkolonijinė kritika, XX amžiaus literatūros teorijos*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2006, p. 298.
- ³ Bill Ashcroft, Gareth Griffiths, Helen Tiffin, *Post-Colonial Studies: the Key Concepts*. 2en ed. London, New York: Routledge, 2007.
- ⁴ Homi K. Bhabha, Apie mimikriją ir žmogų: kolonijinio diskurso dvilypumas, *XX amžiaus literatūros teorijos. II dalis*. Vilnius: Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 388.
- ⁵ Marius Ivaškevičius, *Išvarymas*. Vilnius: Apostrofa, 2012, p. 11.
- ⁶ Bill Ashcroft, *Post-colonial Transformation*. London and New York: Routledge, 2001, p. 35.
- ⁷ Gayatri Chakravorty Spivak, *A Critique of Postcolonial Reason*. Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press, 1999, p. 215.
- ⁸ Edward Said, *Orientalism*. New York: Vintage Books, 1979.
- ⁹ Ivaškevičius, ten pat, p. 29.
- ¹⁰ Homi K. Bhabha, Introduction: Narrating the Nation, *Nation and Narration*. Ed. Homi K. Bhabha. London, New York: Routledge, 1990, p. 1.
- ¹¹ Ernest Renan, What is a Nation?, *Nation and Narration*. Ed. Homi K. Bhabha. London, New York: Routledge, 1990, p. 12–19.
- ¹² Ivaškevičius, ten pat, p. 27.
- ¹³ Bhabha, *The Location of Culture*, p. 37.

B. d.